

„НИЕ СМЕ РУМЪНЦИ, НИЕ СМЕ ДАКИ!“
НАРОДЪТ ЗАД ЧАУШЕСКУ СРЕЩУ „РУСНАЦИТЕ“ (1968)

ДИМИТЪР ГРИГОРОВ

S'imaginant que la tragédie n'est pas autre chose que l'art de louer...

Ernest Renan, Averroès, 48 (1861)¹

„АКО ЧАУШЕСКУ БЕШЕ...“

Вероятно ако през 60-те и 70-те години в Румъния е съществувало ограничението висшият партиен и държавен лидер да упражнява функциите си в рамките максимум на два мандата, то Николае Чаушеску е щял да се оттегли от властта през 1973 г. и сигурно след неуспеха на социалистическия проект „геният на Карпатите“² би бил любим събеседник на журналистите и би публикувал многотиражни спомени, в които, анализирайки причините за провала на наследилите го ръководители, между другото скромно би посочил успехите на 8-годишното си управление³. Определено Н. Чаушеску надълго и широко би разказвал как Румъния нормализира отношенията си със Западна Германия⁴, как запазва дипломатическите си връзки с Израел⁵. Бившият вожд с радост би си спомнил и за посещението на Шарл дьо Гол, и за това на американския президент Никсън⁶, но сигурно най-много страници генсекът щеше да отдели на 1968 г. И не толкова на състоялото се през тази година закъсняло реабилитиране на Лукрециу Пътръшкяну⁷, съпроводено със заклеяването на бившия ръководител Георги Георгиу-Деж, нито пък на появата на „Дачия“ 1100⁸, а най-вече на собствените си действия по време нахлуването на страните от Варшавския договор в Чехословакия. Именно тогава, осъждайки военната намеса, Чаушеску придобива репутацията на защитник и спасител на румънската нация от реалната или предполагаема „руска“ опасност.

* * *

Въпреки мрачната слава, която си спечелва през 80-те, или по-скоро именно заради нея, Николае Чаушеску е превърнат в един от символите на „балканския“ социализъм. Вероятно не е случайно, че текстовият редактор на „Майкрософт“ разчита фамилията му правилно. Подобна „привилегия“ програмистите са предоставили още само на

Тито; имената на другите големи комунистически лидери – Димитров, Енвер Ходжа, Деж и Живков, програмата посочва като грешки. Популярният интерес, който предизвиква румънският водач приживе и особено след смъртта си, прави от „дъба на Скорнещи“⁹ един много удобен за обработка материал. Ето защо и „научната“ литература не се колебае да го лакира, шлифова, рендосва или просто използва за подпалки. Разбира се, темата за култа към Чаушеску е сред най-често произвежданите от авторите изделия¹⁰. Същевременно дори най-сериозните и задълбочени изследователи на пропагандния и популярния образ на румънския диктатор като Мери Елен Фишер и Адриан Чорояну разчитат най-вече на официалните партийни публикации и материали от казионната преса, без да използват архивни източници¹¹. Това, от една страна, е свързано със самата тематика, която предполага проучването главно на вестници, списания, брошури, официални биографии и публикувани документи за дейността на партийните конгреси. Освен това М. Е. Фишер, чиято монография излиза през 1989 г., вероятно не е имала възможност за работа в румънските архиви, докато А. Чорояну, в иначе много стойностното си изследване, предпочита да разкрие отношението на румънците към вожда, като разчита на вицовете, а също на различни слухове, публикувани на Запад преди 1989 г. и в Румъния след смъртта на вожда. Наред с това, според А. Чорояну, отношението на „редовите“ граждани към водача е продължение на съществуващата в страната още преди войната тенденция към превъзнасяне и митологизиране на румънските крале и на легендарни политически водачи (като Корнелиу Кодряну и Братиановците)¹².

Наистина, според мен, преравянето на архивите няма да доведе до разкриването на „популярния“ образ на държавния и партиен лидер, но от друга страна съм убеден, че в документалните хранилища има доста материал, който заслужава внимание и би могъл да допринесе за обогатяването на представата ни за отношенията „вожд“ – народ. В румънските национални архиви имах възможността да намеря 102 писма, които са част от фонда на Централния комитет на комунистическата партия и се съхраняват в папка № 231 с година 1968. Съдържанието на папката е озаглавено „Писма, изпратени от румънските граждани до ръководството на Румънската комунистическа партия вследствие на събитията в Чехословакия“¹³. Съобщението, което представям, се основава главно на тези писма, изразяващи подкрепата на масите към политиката на партийното и държавно ръководство, но най-вече към лидера, по време на т. нар. „чешки събития“. В изложението ще се постарая да покажа какъв водач виждат подателите в лицето на Чау-

шеску и да отговоря на въпросите: доколко образът му е резултат от дотогавашната пропаганда и не е ли по-скоро продължение на предвоенните традиции; дали всъщност по-късните пропагандни внушения не се базират на вече проявилите се през 1968 г. сред широки слоеве от населението доста силни тенденции към възвеличаването на все още скромния сравнително млад ръководител? Освен с това в настоящото съобщение ще се опитам да поставя акцент върху отношението на подателите на писмата към „руснаците“, тъй като е очевидно, че за бързото нарастване на популярността на румънския ръководител по време на „чешките“ събития именно „руснаците“ играят важна роля. Споделям мнението, че в политическите си рецепти като добър готвач румънският лидер използва, доколкото е възможно и в точните количества, опасната, но вкусна „руска“ подправка. Така че, когато се нуждае от укрепване на позициите си, „кондукаторът“¹⁴ винаги вади от намиращия се подръка буркан с „московци“. По подобен начин диктаторът постъпва през 1978 г.; годината, която поне аз се осмелявам да твърдя, че поставя началото на най-патетичния етап от идолизирането на вожда. Този период продължава до 1989 г., когато Чаушеску отново се опитва да използва „руската“ опасност, наистина вече комбинирана със западната заплаха, но тогава забъркването на манджи само с подправки, а без мръвки, явно не е по вкуса на позаслабналото население.

Освен отношението към руснаците съвсем накратко ще представя отношението на подателите към унгарци и германци, тъй като в Румъния живеят малцинства от двата народа. Също така ще се опитам бегло да скицирам самовъзприемането на авторите на писмата като представители на румънската нация.

Накрая, но не на последно място, в изложението ще се опитам да докажа, че писмата не са резултат от стандартната организирана кампания на „народна подкрепа“ към държавното или партийното ръководство, каквато по това време безспорно се вихри в страната.

След този досаден увод би било добре да не злоупотребявам повече с търпението на уважаемите читатели и да се насоча към по-конкретното изложение.

СВРЪХЕСТЕСТВЕНИЯТ ЧАУШЕСКУ

Демонстрираното в писмата отношение на гражданите към „кондукатора“ е повече от положително. Често се обръщат към него с „най-обичан и уважаван другарю“, „драги и много, многоуважаеми другарю“¹⁵, наричат го „храбър боец“¹⁶, „истински водач“¹⁷ и дори „госпо-

дарю“¹⁸. Но също така той е възприеман и като свръхестествено същество. Така една жена му пише, че е доловила в гласа на „скъпия другар“ „извънредна свръхчовешка сила“, която накарала самата подателка да се почувства силна¹⁹. Друг гражданин пожелава на лидера да се облее с божествена „свещена светлина“ и с помощта на Всемогъщия Бог да управлява „кораба на румънския народ“²⁰. Затова, не бива да се учудваме, че по-късно пропагандата официално нарича Чаушеску „кормчията“.

В същото време вождът, който е възприеман като спасител, става причина за появата на други спасители. Например една личност, която се представя просто като „Румънец от Буковина“, се притеснява, че не знае какво да направи, за да защитава „истинския Кондукатор“²¹. Желанието на този човек да пази лидера може би ни показва, че сигурно не трябва да сме толкова критични към Чаушеску за това, че самият той се е страхувал за собствената си сигурност, докато румънските военни мислели за спасението на страната, както след промените с възмущение отбелязва генерал Григоре Радуйка в спомените си²².

Друг интересен спасител се появява в Гюргево. В писмото си бившата учителка Йоанна Димитраке заявява, че се намира в директен спиритуалистичен контакт с Всемогъщия Господ, който ѝ открянал тайни, касаещи живота на „любимия водач“. Жената иска лична среща с Чаушеску и другите членове на ЦК, защото работата била от съдбоносно значение и не търпяла отлагане²³. Но, ако все пак „доамна“ Димитраке е спешен случай, то е добре да се спомене, че писания с интересно съдържание идват и от представители на професията, която обикновено третира случаи като гореспоменатия. Така пенсионираният доктор Михаил Едиеску от Крайова обяснява на водача, че „само един предател, само един луд и само един кретен могат да не са на ваша страна“²⁴. По този начин, според лекаря, да си срещу Чаушеску е или престъпление, или психично отклонение и точно такива са обвиненията, отправяни по-късно срещу малкото явни критици на „кормчията“.

Изглежда, че мнозинството от авторите на писмата поставят генералния секретар над партийното ръководство и по-високо от самата партия. За тях водачът в много по-голяма степен символизира нацията и държавата, отколкото РКП и нейната идеология. В същото време това изтъкване на Чаушеску все още не се е превърнало във водеща тенденция на общественно-политическия живот в страната. До 1968 г. има седмици, в които на страниците на партийния орган „Скънтея“ нито веднъж не се появява името на генсека²⁵. Интересно е, че разглеж-

даните послания (както вече отбелязах) са заведени в партийния архив като „Писма, изпратени от румънските граждани до ръководството на Румънската комунистическа партия вследствие на събитията в Чехословакия“, а не до ръководителя, независимо че подателите предпочитат да се обръщат директно към него. Но скоро нещата се променят. Нарасналата лична обществена популярност на Чаушеску след август 1968 г. се усеща още на X партиен конгрес през 1969 г., когато в 68 изказвания името на лидера е цитирано 292 пъти – три пъти повече, отколкото на IX конгрес, проведен през 1965²⁶. Постепенно Чаушеску напълно подчинява и обезличава партията. Неслучайно със смъртта му изчезва и тя.

По-горе цитирах писма, чиито автори виждат в ръководителя спасител и Божи избраник. Вероятно ще бъде обвинен за това, че обръщам сериозно внимание на писания, дело на напълно луди хора. Наистина част от подателите определено не са с всички си. Все пак не бива да забравяме, че нерядко в балканската художествена литература именно лудите са гласовете на „общественото мнение“. За отбелязване е и фактът, че през 80-те години Чаушеску вече не е само някакъв си Божи избраник и спасител, а съвсем сериозно отделни румънски интелектуалци спорят дали е „бог“ или „полубог“²⁷.

„ДЕЦЕБАЛ..., АНТОНЕСКУ..., ЧАУШЕСКУ“

В писмата също така са застъпени много исторически асоциации, разкриващи връзката на лидера с героите от миналото. Анонимни почитатели на Чаушеску го сравняват с Влад Цепеш²⁸, уточнявайки, че не желаят да създават нов култ към личността, но какво могат да направят след като „виждат в него [генсека] Спасителя на нацията“²⁹ (отново мотива за спасителя!). Други пристрастени към историята граждани сравняват любимия си вожд с Михаил Храбри и Стефан Велики³⁰ или го наричат „възпламеняващ правнук на Децебал“³¹. Някой си Йоан Станку съветва лидера да напусне тяснопартийната политика и по този начин да стане част от националния пантеон редом с „Децебал, Стефан Велики, Михаил Храбри [...] Аврам Янку, Тудор Владимиреску, Братяновците, Маниу, Антонеску, Пърършкяну“, като дългият списък завършва с Чаушеску³². Авторът на писмото очевидно не е член на партията. Той се обръща към „кондукатора“ с „Ваше превъзходителство“, а не с приетите „генерален секретар“ или „другарю“ и, което е по-интересно, предлага провеждането на някои демократични реформи, които са смесени с национализъм и трябва да бъдат извършени под ръководството на самия Чаушеску. Тъй че списъкът с исторически герои е израз на мъг-

лявите политически възгледи на подателя. По този начин до средновековните господари и „фашиста“ Йон Антонеску са поставени едни от най-изтъкнатите символи на румънския парламентаризъм – Братиановците и Юлиу Маниу. Наскоро реабилитираният от Чаушеску Лукрециу Пътръшкяну също е топ герой, който притежава репутацията на национален комунист, дръзнал да се противопостави на сталинизма. Добре известен факт е, че по-късно „научната“ румънска историография също използва героите от миналото, за да пропагандира вожда като темен истински последовател и на практика най-изтъкнат представител³³. Само че този път ударението е поставено върху даките и средновековните владетели, без да бъдат споменавани Братиановците или Маниу. Поне от писмата изглежда, че подобни исторически внушения намират плодородна почва.

Дали историческите сравнения в писмата от 1968 г. са резултат от партийната пропаганда? По-всичко изглежда, че не. Както споменах, Чаушеску става продължител на великите личности от румънската история по-късно – през 70-те. Така че вероятно подателите са били повлияни от предвоенната традиция, представяща владетеля като продължител на героите от миналото. В този дух през 1900 г. пропаганден плакат с образователна цел изобразява Карол I като един от „четирите стълба на румънската история“ – другите са император Траян, Децебал и княз Александър Йоан Куза³⁴. Две десетилетия по-късно, по време на коронацията на Фердинанд в Алба Юлия през 1922 г., Букурещ става сцена на една историческа процесия, която включва император Траян, Децебал, воеводата Драгош³⁵, Раду Черния³⁶, Мирчо Стари, Александър Добрия, Стефан Велики, Влад Цепеш, Михай Храбри, Матей Бесараб, Василе Лупу, Димитрие Кантемир, Константин Бранковяну, Хореа, Клошка и Кришан³⁷, Тудор Владимиреску, Аврам Янку³⁸, Куза и Карол I. По този начин управляващата династия напълно се отъждествява със съдбата на румънската нация³⁹. След 1968 г. постепенно същия път ще извърви и роденият в село Скорничеши бивш чирак.

„ОТ ХОТИН ЧАК ДО МОРЕТО,
ПРЕПУСКАТ НА КОНЕ МОСКОВЦИ,
ОТ ХОТИН ЧАК ДО МОРЕТО,
ВСЕ ПЪТЯ НИ ПРЕПРЕЧВАТ“⁴⁰

Аргументите, основаващи се на миналото, са част от отношението към „руснаците“. Така граждани, определили се просто като „румънци-

те“, пишат за изконната „необходимост за руския империализъм от анексии на чужди земи“⁴¹. Анонимен, но верен „член на партията“ използва доста неидеологизиран речник, заклемявайки „руснаците“ за „панславизма, панправославието и панкомунизма“⁴². Молдова също присъства в обвиненията. Патриотично настроено лице иска от Чаушеску да настоява пред Москва за връщането на Молдова, наречена от подателя „свещена румънска земя“⁴³. Група граждани, които се легитимират като „Молдовската младеж“, иронично наричат „руснаците“ „румънски братя“ и напомнят, че същите „румънски братя“ от столетия използват всяка възможност, за да грабят румънския народ и затова Москва представлява най-голямата заплаха за съществуването на румънската нация⁴⁴. Една анонимна дама не пропуска да отбележи, че съветските власти са депортирали „румънската младеж“ от Бесарабия в „Урал и Сибир“ и на нейно място са заселили „руснаци и други народности“. За Бесарабия е загрижен и друг гражданин, който, твърдейки, че токущо се бил върнал от Кишинев, докладва на вожда следното: „Чаушеску иска Бесарабия“, с възмущение казват някои в Съветската социалистическа република Молдова. Не знам дали е вярно, но ако е, вие изобщо не грешите, защото „Бесарабия“ е една от най-чисто румънските земи, населявана е от румънци и само нещастните и абсурдни обстоятелства доведоха до това тази Източна част на Молдова, плът от плътта на Молдова на Стефан Велики да се намира под чуждо управление без значение, че дотогава е била най-кратко управляваната от чужденци румънска територия.“⁴⁵

Бдителна „група“, която обаче не пожелава да посочи повече подробности за себе си, обръща внимание на един доста по-съвременен и непосредствен проблем, като информира, че много от началниците на възстановената в Румъния през август 1968 г. работническа стража⁴⁶ имали руски съпруги, които много вероятно посещавали „руското“ посолство и издавали държавните тайни: „Защо в ръководството има хора, чиито жени са рускини, нямащи даже румънско гражданство. Защо сега организират работническата гвардия, жените им ходят в руското посолство?“, възмущават се авторите на писмото⁴⁷.

Антируските настроения на подателите изразяват традиционното недоверие на румънците към „руснаците“. Покровителят на Чаушеску – Георги Георгиу-Деж, умело използва тези „антируски“ нагласи, за да се задържи на власт след смъртта на Сталин. Смелата, но в същото време много добре дозирана критика на съветската политика в Чехословакия позволява на Чаушеску да се утвърди като неоспорим лидер в Букурещ и да провежда сравнително независима външна политика. Съ-

щевременно смятам, че именно относителната независимост на румънския диктатор спрямо Москва води до развихрянето на култа към личността през 70-те и 80-те години. В по-широка балканска перспектива е възможно да се направи изводът, че в социалистическите страни, които се противопоставят на Съветския съюз, съществува много по-силно изразено превръщане на живия ръководител в „идол“, отколкото в лоялните последователи на съветската политика. Към Румъния тук включвам Югославия и Албания. След 1948 г. Тито успява да се справи с авторитета на Сталин в ЮКП и да получи статута на истински продължител на марксистко-ленинското учение. В „по-либералната и западна“ Югославия се изгражда култ към личността, който, според мен, е по-мощен и от този към Чаушеску. Ако със смъртта на последния изчезва една тримилionenна партия, то би могло да се твърди, че смъртта на Тито поставя началото на изчезването на една 20-милионна държава. В Албания, след като страната се скарва със Съветския съюз, а по-късно и с Китай, „най-независимият“ балкански диктатор Енвер Ходжа се изживява като единствения истински последовател и тълкувател на комунистическата идеология и единствения достоен наследник на Маркс, Ленин и Сталин. Всъщност „групата“ от лоялните балкански поддръжници на Москва на Балканите се състои единствено от вероятно не особено гордо изглеждащата България. За сметка на това тук няма култ към живия партиен и държавен ръководител, който да се мери със съществуващите в Югославия, Румъния и Албания. Според мен такъв не може да се появи поради запазването и развитието на два други култа – този към мъртвия вожд Георги Димитров и този към Съветския съюз.

„НАРОДЪТ НА АТИЛА“⁴⁸

„Руснаците“ са „архидяволите“ според авторите на посланията, но в част от писмата подателите отправят тежки обвинения и срещу унгарците, а в много по-малка степен и срещу германците. Лице, криещо се зад псевдонима „Трансилванец“, пише, че „руснаците“ са абсолютно деградирани, щом използвали в Чехословакия унгарските и германските „фашисти“⁴⁹. Подобно твърдение намерих и в писмо, чийто подател далеч не е някой „анонимник“ – известният авиоинженер от румънски произход Анри Коанда. На 25 август 1968 г. той изпраща едно благодарствено послание до „Господин Президента“ за „достойната му позиция“ по повод случващото се в Чехословакия. Коанда обвинява „руснаците“, че 25 години след „ужасната война“ имали нахалството

„да въоръжат немската армия и заедно с нея да окупираат Чехословакия“. Писмото се съхранява в отделна папка, съдържаща кореспонденцията между Коанда и Чаушеску⁵⁰.

Личните спомени от унгарското управление в Трансилвания през Втората световна война също определят представите за унгарците. Така работникът Флориан Т. набляга на факта, че баща му бил пребит до смърт от унгарски войници, защото не говорел езика им. Инженерът от гр. Арад предупреждава ръководителя за „унгарската опасност“, която издебвала сгоден миг, в който да се нахвърли и „оплячкоса“ Трансилвания. Подателят призовава вожда да не раздава оръжие на унгарците в Румъния, защото те „са и ще си останат негодници“. Инженерът моли Чаушеску да следи внимателно партийните ръководители, които произхождат от „народа на Атила“ и да не им вярва, защото са „подли, зли и лоши“⁵¹. По-надолу, надявам се, ще стане ясно, че официалната държавна и партийна позиция никак не споделя възгледите на цитираните податели.

„НА БОРБА НА ЖИВОТ И СМЪРТ!

НИЕ СМЕ РУМЪНЦИ, НИЕ СМЕ ДАКИ!“⁵²

Саморазбирането на румънците, основано главно на исторически аргументи, е сериозно застъпено в писмата. Румънците се възприемат като по-висш народ от руснаците и са готови да ги победят или да умрат. В този смисъл въодушевен патриот пише, че от 2000 години румънците обитават земите си и няма да ги делят със съседите си⁵³, друг отбелязва, че баща му е убит във Втората световна война в името на хилядолетната румънска мечта за обединение ѝ добавя: „Ние произлизаме от даките и римляните“⁵⁴, а един седемдесетгодишен пенсионер комунист декларира пред „кондукатора“, че все още може да носи оръжие и завършва писмото си с призива „На борба на живот и смърт! Ние сме румънци, ние сме даки!“⁵⁵. Така формираната до голяма степен от исторически внушения национална идентичност мобилизира румънците пред лицето на предполагаемата „руска“ опасност. Може би поне външно демонстрираната решителност на Николае Чаушеску и партийното ръководство заедно с антируските настроения и готовност за съпротива на населението кара Москва да се примирява с последвалите своеволия на „кондукатора“, който в сферата на външната политика си позволява много повече от наказаната през 1968 г. Чехословакия. От друга страна, изглежда, че с течение на времето за СССР става изгодно съществуването на един ръководител, който, образно казано, докато

флиртува със Запада, оставя собствения си народ да мръзне и гладува вкъщи.

* * *

Дали писмата са резултат от организирана кампания или са продукт на демоничната „Секуритате“? Мисля, че не са. Разбира се, не само заради огромния брой правописни грешки⁵⁶, с които изобилстват – типичен пример е посланието, изпратено до Чаушеску от *poet nocolificat Mihail Codru*⁵⁷, който изглежда пише така, както говори, като заменя всички *й*-та и *а*-та с *о*. В края на краищата именно слабограмотното население лесно може да бъде манипулирано. Много по-странно е, че някои от подателите, които дори натъртват партийното си членство, в действителност не знаят, че партията им си е сменила името и продължават да я наричат Румънска работническа партия; други все още се обръщат към Чаушеску с „първи секретар“⁵⁸, а трети, твърде предпазливи комунисти се подсигуряват, като смесват старото име на висшия партиен пост с новото, създавайки оригиналния принос към партийните функции – „Първи генерален секретар“⁵⁹; друг особено добре информиран гражданин пък смята, че Николае Чаушеску е министър-председател⁶⁰, като по този начин бърка генсека с Йон-Георге Маурер – факт, който, предполагам, би бил особено разочароващ за първия, докато е жив, а за последния във времето, когато първият вече не е жив⁶¹. Но тези подробности също не са кой знае какви доказателства, че посланията не са част от дирижирана акция – който не се е научил да пише грамотно, сигурно едва ще прочете и трудно ще се ориентира кой ръководител какъв пост точно заема.

Допускам, че даже да са били вдъхновени от развиващата се в страната кампания на „народна подкрепа“ към политиката на управляващите, писмата сериозно се различават по съдържание и дух от публикуваната в румънските вестници и очевидно вече внимателно манипулирана от партийната пропаганда обществена подкрепа. Достатъчно е да се прегледат броевете на „Скънтея“ от последните дни на август и началото на септември⁶².

Нещо повече. По отношение на СССР настроенятия на податели-те са много по-крайни от внушенията в речите на Николае Чаушеску и въобще от езика, използван на партийните форуми и на митингите през август 1968 г. Наистина генсекът критикува съветското ръководство, посочва приликите с царската политика⁶³, но също така изразява уважението си към СССР и напомня колко силно тази страна е била обичана

от румънските комунисти. Въпреки че в някои от изказванията си определени отговорни другари си позволяват да атакуват „руснаците“ (или всъщност таджиките според посочения в бележките под линия пример), като цяло и в речите на другите партийни ръководители рядко се срещат много остри обвинения срещу Съветския съюз или „руснаците“⁶⁴.

Още по-голям е контрастът между националистическите нападки, които подателите отправят най-вече към унгарците (в по-малка степен към германците) и разумното поведение на ръководството начело с генералния секретар. На митингите, организирани като израз на „народната подкрепа“ в Брашов, Ковашна и Хъргица, на трибуната винаги присъстват представители на малцинствата, които говорят за вечния съюз между румънците, унгарците и германците или секеите. Така на митинга в Брашов работничката Йоланда Синка уверява Чаушеску, че „ние, румънските, унгарските и германските жени от Брашов заедно с нашите съпрузи, братя и синове [здро̀во ще работим за прогреса] на нашата родина, Румъния“⁶⁵. На същия митинг работникът Ханс Ото Фооф завършва изказването си със страстните думи: „Да живее нашето социалистическо отечество Румъния!“⁶⁶. На митинга, организиран в Сфънту Джорже, председателят на кооперативно земеделско стопанство Арпад Тонко подчертава, че „от векове румънците и секеите ра̀мо до ра̀мо са се борили за свобода, независимост и светло бъдеще“⁶⁷. Подобен „кооперативен“ дух е демонстриран от „изтъкната актриса“ Ана Дукаш и ръководителя на местната комунистическа младеж Атила Хегеси⁶⁸. Чаушеску също се обръща към участниците в митингите, като използва коректни политически послания по отношение на малцинствата. В Брашов той изразява задоволството си от речите на „румънците, унгарците и германците“, които показва̀ли „волюта [...] на целия наш народ“⁶⁹. В административния център на жудеца Ковашна, поздравявайки множеството за постигнатите успехи, кондукаторът набляга на съвместните борби и цели, обединяващи отделните националности – „румънците, унгарците и германците се бориха заедно за светло бъдеще“ и живееха „в едно общо отечество, изпитвайки едни и същи трудности“⁷⁰. Подобни внушения биха могли да бъдат открити в речите на Чаушеску при посещението му в окръг Хъргица.

В резюме ще подчертая, че суперлативите за вожда в разглежданите писма не се срещат нито на митингите, нито в официалната преса през август и септември 1968 г. Такива хвалебствия не са характерни нито за езика на пропагандата до този момент. Те бавно влизат в обръщение след 1968 г. По този начин тенденцията към прекомерно изтъкване на лидера заедно с посочените по-горе различия в отношението

към СССР и националните малцинства (унгарци и немци) ми позволява да предположа, че през 1968 г. моделът на възвеличаване на водача и популяризирането на националистическата риторика в Румъния се налага не както обикновено в социалистическите системи отгоре, а по-скоро отговаря на масовите настроения, които дават силна легитимация на бъдещото развитие на процесите в страната.

В заключение бих искал да кажа, че задачата на съобщението не е да извлича някакви генерални изводи, нито пък да прави морални внушения. Разглеждайки писмата като пример за традиционалистко отношение към политическия водач, външните неприятели и националната история в атмосферата на сериозен външнополитически конфликт, който обаче не довежда до военен сблъсък, аз не се опитвам да стигна до извода, че отговорността за последвалите събития в известна степен трябва да бъде прехвърлена от лидера или от управляващите към управляваните. Поне според мен балканската политическа култура предполага представата за съществуването на два суверена – вождът и народът. Събитията през 1968 г. в Румъния легитимират процеса на митологизиране и дори на обожествяване на първия суверен, но все пак той произлиза от реална историческа личност, която заема реални партийни и държавни постове. В същото време много трудно може да бъде определено мястото на свещената крава, наречена народ, в политическите процеси. Въобще самото понятие „народ“ не подлежи на приемлива дефиниция. Така че за финал ще кажа, че е безсмислено да търсим отговорност там, където такова нещо не съществува.

БЕЛЕЖКИ

¹ „Предполагайки, че трагедията не е нищо друго освен изкуството да възхваляваш...“ (фр.). Цитатът е по *Борхес, Х. Л. Търсенията на Авероес*. – Във: Избрано. Съставителство и превод Анна Златкова. С., ЛИК, 1996, с. 202.

² Впрочем иначе осмиваното след промените пропагандно хвалебствие явно е доста заразително, след като по същия начин доскоро бе наричан легендарният румънски футболист Георге Хаджи.

³ През януари 2005 г. румънският вестник „Jurnalul Național“ пуска приложение, посветено на Николае Чаушеску. На първа страница се кипрят подзаглавията „Ако се беше родил в богато семейство“, „Ако не беше станал чирак в Букурещ“, „Ако Червената армия не бе нахлула в Румъния“, „Ако не се бе запознал с Ленуца [Елена Чаушеску]“ и „Ако властта бе ограничена“. Именно оттам съм заимствал „ако“ идеята. Вж. „Jurnalul Național“ / Ediție de colecție, luni, 24 ianuarie 2005.

⁴ На 31 януари 1967 г. двете страни установяват дипломатически отношения. В този момент от другите социалистически страни такива има само СССР.

⁵ Румъния не следва примера на останалите държави от лагера и не скъсва дипло-

матическите си връзки с Израел след т. нар. Шестдневна арабско-израелска война от 1967 г.

⁶ Шарл дьо Гол посещава Румъния през 1968 (14–18 май), а Ричард Никсън осъществява визитата си на следващата година (2–3 август).

⁷ Лукрециу Пътръшкяну и Шефан (Ишван) Фориш (лидер на Румънската компартия 1940–1944 г.) са реабилитирани на проведения на 25–26 април 1968 г. пленум на ЦК. Всъщност пленумът приема вече взетото от Постоянния президиум решение (на 17–18 април 1968 г.). *Inescu-Gură, N. Studiu introductiv*. – Ввъ: Membrii C.C. al P.C.R. 1945–1989. Dicționar. Editura enciclopedică. București, 2005, 41–43. По повод реабилитацията Чаушеску получава писмо от Елена Пътръшкяну, в което последната отправя своята благодарност лично към генсека. Arhivele Naționale Istoric Central (по-нататък ANIC), fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 250/168, 4.

⁸ Първата „Дачия 1100“, управлявана лично от Николае Чаушеску, излиза от завода в Питещ на 20 август 1968 г. – един ден преди навлизането на войските на Варшавския договор в Чехословакия. На капака е поставен следният надпис: „Първият серийен лек автомобил, произведен в Социалистическа република Румъния, работниците, инженерите и техниците даряват на вас, другарю Николае Чаушеску, като израз на благодарността им за иницирирането на автомобилостроенето в Румъния и постоянните грижи, които полагате за развитието на нашата социалистическа индустрия“. *Sandqvist, T., A. M. Zahariade. Dacia 1300. My Generation. Editura SIMETRIA, Bucharest, 2003, 17–18. Вж. също „Dacia – 1100 la start“, Știința, joi 22 august 1968, p. 2. Birlădeanu, V. Automobilul „Dacia“ un certificat de maturitate al industriei noastre socialiste*. – Știința, miercuri 28 august 1968, 1–2.

⁹ Родното село на Чаушеску. Намира се в Олтения. „Дъбът от Скорничеши“ е едно от определенията за Николае Чаушеску, които се налагат в култа към диктатора. *Gabanyi, A. U. The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania. The Romanian Cultural Foundation Publishing House, Bucharest, 2000, p. 40, 42.*

¹⁰ Тук ще посоча само част от заглавията: *Gilberd, T. Ceaușescu's Romania. – Problems of Communism, XXIII, 4, 1974; Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship. Boulder, Colorado, 1990; Braun, A. Ceaușescu. the Problems of Power. – Behind the Headlines, XXXVII, 6, 1979; Durandin, C., D. Tomescu. La Roumanie de Ceaușescu. Guy Epaud, Paris, 1988; Behr, E. Baise la main que tu n'oses pas mordre. Robert Laffont, Paris, 1991; Verdery, C. National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania. University of California Press, Berkeley, 1991; Petcu, I. Ceaușescu, un om fanatic al puterii. O biografie neretusață. Romanul, București, 1994; Gabanyi, A. U. Цит. съч.; Kuntze, T. Nicolae Ceaușescu. O biografie. Editura Vremea, București, 2002.*

¹¹ *Fischer, M. E. Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1989; Cioroianu, A. Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les representations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste. Édition Curtea veche, Bucarest, 2004.*

¹² *Cioroianu, A. Цит. съч, 101–117.*

¹³ ANIC, fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 231/1968. Scrisori adresate conducerii Partidului Comunist Roman de către cetățenii români, în urma evenimentelor din Cehoslovacia august-december 1968. 193 f.

¹⁴ Кондукător – водач.

¹⁵ Например ANIC, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar nr. 231/1968, 5; Пак там, fond C.C. al P.C.R., dosar nr., 231/1968, 31.

¹⁶ Пак там, 23–24.

¹⁷ Пак там, с. 136.

¹⁸ Пак там, с. 177.

- ¹⁹ Пак там, с. 36.
- ²⁰ Пак там, с. 76.
- ²¹ Пак там, 136–137.
- ²² *Răduică, G. Celălalt Ceaușescu.* – Magazin Istoric, Anul XXXII, nr. 2 (371), febr. 1998, p. 15. По време на „чешките“ събития Григоре Радуйка има чин генерал-майор и заема длъжността първи заместник-председател на Съвета за държавна сигурност и едновременно с това е заместник-министър на вътрешните работи. Membrii C.C. al P.C.R. 1945–1989. Dicționar. Editura enciclopedică, București, 2005, p. 503.
- ²³ ANIC, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar nr. 231/1968, 34–35.
- ²⁴ Пак там, с. 145.
- ²⁵ *Surcel, V. Mîndra Corabia, Meșter Cîrmaciul.* – Â: Jurnalul Național / Ediție de colecție, luni, 24 ianuarie 2005, p. 8.
- ²⁶ *Cioroianu, A.* Цит. съч., с. 256, 258.
- ²⁷ *Gabanyi, A. U.* Цит. съч., с. 36, 70–71.
- ²⁸ Сравнението с легендарния влашки господар продължава да се радва на популярност и след разстрела на диктатора, само че последният вече не е представян като Влад Цепеш, героят от битките с османците, а като вампира Влад Дракула. Вкусила непозната дотогава свобода, румънската преса започва да разпространява страховити истории за кървавите навици на семейство Чаушеску. По-подробно вж. *Kuntze, T.* Цит. съч., с. 7; *Cioroianu, A.* Цит. съч., с. 9; *Micu, C.* Fiul liu Dracula. – Jurnalul Național / Ediție de colecție, luni, 24 ianuarie 2005, p. 20. Разбира се, в Западна Европа и САЩ един Чаушеску с два зловещо издаващи се от устата зъби не може да не остане незабелязан – мъртвият вожд оживява като герой в романи и разкази за вампири като „Нация от вампири“ на Томас М. Сипос, „Всичките деца на Дракула“ и „Воеводата“ на Дъглас Барън. Вж. *McNally, R. T., R. Florescu.* In Search of Dracula. The History of Dracula and Vampires Completely Revised. Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 1994, 167–168; също на интернет адрес www.comunistvampires.com.
- ²⁹ ANIC, fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 231/1968, 70.
- ³⁰ Пак там, с. 102.
- ³¹ Пак там, с. 17.
- ³² Пак там, с. 88.
- ³³ Много по-задълбочен, интелигентен и елегантен анализ на историческите съставки в култа към Чаушеску вж. *Voia, L.* History and Myth in Romanian Consciousness. Central European University Press, Budapest, 2001, 219–226. Също *Cioroianu, A.* Цит. съч., 79–100.
- ³⁴ *Voia, L.* Цит. съч., с. 203.
- ³⁵ Легендарният основател на Молдова.
- ³⁶ Според историческата легенда основава Влахия в края на XIII век.
- ³⁷ Ръководителите на селския бунт в Трансилвания през 1784 г. Хория и Кришка са екзекутирани през 1785 г., а Кришан се самоубива в затвора.
- ³⁸ Ръководителят на въоръжените отряди от румънски селяни, които се сражават срещу унгарците през 1848 г.
- ³⁹ *Voia, L.* Цит. съч., с. 203.
- ⁴⁰ Цитат от стихотворение на Михайл Еминеску, който е включен в едно от писмата. ANIC, fond C.C. al P.C.R., dosar nr., 231/1968, 106.
- ⁴¹ Пак там, с. 19.
- ⁴² Пак там, с. 25.
- ⁴³ Пак там, с. 76.
- ⁴⁴ Пак там, 115–116.

⁴⁵ Пак там, 105–106.

⁴⁶ Решението за възстановяване на работническите и селските паравоенни части е взето още през нощта на 21 август от Постоянния президиум на ЦК. На общото заседание на ЦК, Държавния съвет и Министерския съвет, състояло също на 21 август, по предложение на Константин Дайковичу, е прието да бъдат формирани и вонни отряди за „интелектуалците“. На 4 септември излиза декрет за изграждането на т. нар. патриотична стража – въоръжени подразделения, включващи работници, селяни и интелектуалци, за отбрана на страната в случай на външна опасност. „Stenograma şedinţei Comune a Comitetului Central al P.C.R., Consiliului de Stat şi guvernului R.S.Romania, din ziua de 21 august 1968“, ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 249/1968, f. 28; Istoria Romaniei în date. Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 603.

⁴⁷ ANIC, fond C.C. al P.C.R., dosar nr. 231/1968, 15

⁴⁸ Цит. съч., с. 5

⁴⁹ Цит. съч., с. 122

⁵⁰ Пак там, dosar nr., 204/ 1967, 23–24.

⁵¹ Пак там, dosar nr. 231/1968, 5

⁵² Пак там, 119–120.

⁵³ Пак там, с. 21.

⁵⁴ Пак там, 57–59.

⁵⁵ Пак там, 119–120.

⁵⁶ Само един от подателите, работникът Флориан Т., „член на партията от 1962 г.“, признава лошия си правопис и като се оправдава с това, че имал „само седем класа“, моли Чаушеску за извинение. Пак там, с. 189.

⁵⁷ Пак там, с. 14.

⁵⁸ Пак там, 119–120.

⁵⁹ Пак там, с. 171, 177, 181.

⁶⁰ Пак там, с. 193.

⁶¹ Йон Георге Маурер (1902–2000) е председател на Президиума на Великото национално събрание на Румъния (1958–1961) и министър-председател (1961–1974). Надживява и най-добрия си приятел Георге Георгиу-Деж, и Николае Чаушеску, когото от името на Политическото бюро предлага на ЦК (на пленума, състоял се на 22 март 1965 г.) за нов ръководител на партията. След 1989 г. в спомените си се изказва немного ласкаво за мъртвия диктатор и особено остро срещу съпругата му. Вж. *Betea, L. Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, 205–227, 253–279.

⁶² Вж. *Scînteia, sîmbată*, 24 august 1968, 5; *Scînteia, duminică*, 25 august 1968, p. 1, 3; *Scînteia, marţi*, 27 august 1968, p. 1, 7; *Scînteia, joi*, 29 august 1968, 3; *Scînteia, duminică*, 1 septembrie 1968, 3.

⁶³ Например думите на Чаушеску: „Чрез тази акция се потъпкват най-елементарните норми на отношенията между социалистическите страни, между комунистическите и работническите партии. Вместо решаването на проблемите по пътя на разбирателството, което да доведе до затвърдяването на единството и съгрудничеството между социалистическите страни и между комунистическите партии се прибягна до брутална военна намеса, което означава, другари, по същество, както и да го гледаме, едно действие, което няма нищо общо със социалистическите принципи, с марксизма-ленинизма и което ни напомня на старите царистки методи, другари. (Реплики от залата: „Така е, така е“ – ръкопляскания)“. *Stenograma şedinţei Comune a Comitetului Central al P.C.R., Consiliu lui de Stat şi guvernului R.S.Romania, din ziua de 21 august 1968* (Стенограма от съвместното съвещание на ЦК на РКП, Държавния съвет и правителството на Социалистическа

република Румъния на 21 август 1968). ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 249/1968, 16, 17. Вж. също изказването му от 21 август на многолюдния митинг, проведен на площада пред Двореца на републиката. Scînteia, joi, 22 august 1968, 1.

⁶⁴ Например изказването на Константин Първулеску (член на партията от основаването ѝ през май 1921 г.) на смесеното съвещание на ЦК, Държавния съвет и правителството, проведено на 21 август: „Те не процедираха така, като махаха Хрушчов. Махнаха го чрез дворцов преврат, държавен преврат, арестувайки го. Аз на морето имах дискусия с един министър-председател на Таджикистан. [...] Аз му казах, че беше голяма грешка [конференцията във Варшава]. [...] Добре, казва, ама ако там има контрареволуция? Контрареволуция? Казвам: може би, вие, който сте така далече, близо до Афганистан и Индия, да не сте информирани, но ние, които сме съседи [!] на Република Чехословакия, които знаем всичко, което се случва там и гледаме и пленума им, и сега националните и регионалните им конференции [...]“ Stenograma ședinței Comunei a Comitetului Central al P.C.R., Consiliu lui de Stat și guvernului R.S.Romania, din ziua de 21 august 1968. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 249/1968, 23.

⁶⁵ ANIC, fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar nr. 136/1968, 6.

⁶⁶ Пак там, с. 8.

⁶⁷ Пак там, с. 19.

⁶⁸ Пак там, 21–22.

⁶⁹ Пак там, с. 11.

⁷⁰ Пак там, 23–24.